

RAPPORT från Arbets- och miljömedicin

4/2006

Utvärdering av arbetsmiljöarbete i
mindre tillverkningsföretag

Kristina Gunnarsson
Helena Anundi
Leif Juringe*

* Arbetslivsinstitutet, Stockholm

Utvärdering av arbetsmiljöarbete i mindre tillverkningsföretag

I ett samarbete mellan Arbetslivsinstitutet, Stockholm och Arbets- och miljömedicin vid Akademiska sjukhuset har gjorts en utvärdering av arbetsmiljöarbete i mindre tillverkningsföretag i Dalarna. Utvärderingen gjordes i en grupp företag efter implementering av systematiskt arbetsmiljöarbete och i en annan grupp som inte deltagit i denna implementering. Denna rapport beskriver resultatet av utvärderingen som genomfördes 2004/2005.

Det omfattande fältarbetet har förutom av författarna gjorts av Yahong Mi , Arbets- och miljömedicin vid Akademiska sjukhuset.

Bakgrund

Föreskrifterna om ett systematiskt arbetsmiljöarbete har allt sedan de först trädde i kraft setts som centrala i lagstiftningen (1). Införandet av systematik i arbetsmiljöarbetet influerades bland annat från Norge som har en liknande föreskrift. I både Norge och Sverige gäller föreskriften alla företag med anställda oavsett storlek eller bransch (2). Från juli 2003 gäller en delvis reviderad föreskrift där det är ytterligare förtydligat om personalens utbildning och deltagande i arbetsmiljöarbetet (3).

Arbetsmiljöverket genomförde år 2001 och 2002 intervjuundersökningar (4) som visade att 35 % (2001) respektive 37 % (2002) av arbetsgivare inom industrin angav att SAM införts och fungerar. En analys som avsåg hur väl SAM faktiskt införts visade att dessa uppgifter var kraftigt överskattade. På motsvarande sätt visade undersökningen att den andel som angivit att SAM inte påbörjats var klart underskattat. På frågor om hur arbetsmiljön faktiskt är svarade 83 % (2001) respektive 90 % (2002) av arbetsgivarna att arbetsmiljön var bra relaterat till branschen i sin helhet (industri). Skyddsombuden på de undersökta företagen angav angående införandet av SAM uppgifter som bättre överensstämde med Arbetsmiljöverkets slutsatser av undersökningen.

Regionala skyddsombud inom SIF genomförde 2002-2003 en undersökning på huvudsakligen små företag i ett antal branscher. Hur väl SAM fungerar studerades på 3545 företag och resultaten visade att 56 % inte påbörjat ett sådant arbete. Endast 9 % hade infört SAM så att det var en naturlig del av verksamheten. Inom verkstads, respektive skogs, trä och pappers-branschen var resultaten aningen bättre än genomsnittet (5).

Tidigare studier har visat att arbetsmiljöproblem fortfarande är påtagliga i många småföretagsbranscher och att de små företagen har mindre kunskap om riskerna i arbetsmiljön (6,2). En orsak sägs vara en låg medvetenhet om arbetsmiljöfrågor hos småföretagare. Få av cheferna har någon särskild arbetsmiljöutbildning. Studierna visar också hög risk för olycksfall och problem inom områdena fysisk arbetsbelastning, buller, vibrationer och kemiska risker.

Den europeiska forskningen kring arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete på små företag ger i flera avseenden en likartad bild även om skillnader i utvecklingsnivåer och nationella arbetsmiljöregler kan variera (7).

Under år 2001 genomfördes en kartläggning av arbetsmiljöarbetet och arbetsmiljön hos 27 mindre tillverkningsföretag i Dalarna (8) som ett delprojekt i "Att-projektet" i Dalarna (9). "Att-projektet" handlade i sin helhet om attraktiva arbetsplatser. Kartläggningen av de 27 företagen genomfördes som ett samarbetsprojekt mellan småföretag i Dalarna.

Arbetslivsinstitutet i Stockholm, Arbets- och miljömedicin vid Akademiska sjukhuset i Uppsala, Högskolan i Dalarna, Arbetsmiljöinspektionen i Falun, Företagarna (tidigare namn Företagarnas riksorganisation) och regionala skyddsombud från Metall-, Industri- samt Skogs- och Träffacken i Dalarna. Målet med kartläggningen var att gå igenom vilka förutsättningar som fanns för ett systematiskt arbetsmiljöarbete på mindre företag.

Resultatet från den undersökningen visade att de flesta av företagen inte alls infört systematiskt arbetsmiljöarbete (SAM). Fem av företagen hade kommit relativt långt på väg men inget av företagen kunde sägas ha ett helt fungerande SAM. Genomgången arbetsmiljöutbildning var vanligare hos skyddsombuden än hos arbetsgivarna som endast i enstaka fall hade någon formell arbetsmiljöutbildning. De största arbetsmiljöriskerna på företagen var risk för olycksfall, buller och fysisk arbetsbelastning. Sjutton av företagen hade avtal med företagshälsovård. De tjänster som utnyttjades mest var hälsokontroller/läkarundersökningar. Företagshälsovårdens förebyggande arbetsmiljöarbete utnyttjades endast till liten del (8).

De deltagande företagen inbjöds senare att delta i ett projekt med målsättning att införa systematiskt arbetsmiljöarbete. Ett ytterligare syfte med projektet var att jämföra två olika modeller att införa systematiskt arbetsmiljöarbete i mindre tillverkningsföretag. Projektet fick namnet FöretagSAM och pågick under åren 2002-2004 (10). Elva företag var intresserade att delta i projektet. Två modeller valdes ut för att jämföra effekten av implementering av SAM. Den ena modellen var en nätverksmodell där flera företag inom en region samverkar för att utveckla SAM. Den andra modellen var en handledarstödd modell, "Systematiskt arbetsmiljöarbete i det lilla företaget" utvecklad av den Yrkesmedicinska kliniken vid Örebro universitetssjukhus.

I nätverksmodellen deltog en arbetsgivarrepresentant och ett arbetsmiljöombud från varje företag vid tio träffar under ett år. Vid dessa träffar fick deltagarna dels information om olika arbetsmiljöområden och dels utbyta erfarenheter om arbetsmiljöfrågor. Gruppen träffades på de olika företagen och fick på så sätt ta del av varandras arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete. Deltagarna från varje företag samlade personalen på det egna företaget för att föra diskussioner om arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete med sina kollegor mellan nätverks-träffarna.

Handledarmodellen innebar fyra schemalagda träffar under ett år där all personal deltog. SAM strukturerades upp med hjälp av ett arbetsmaterial i form av en pärm och en CD. Företagen utförde också vissa arbetsuppgifter mellan träffarna. Som exempel på sådana arbetsuppgifter kan nämnas att utföra en skydds rond med hjälp av någon checklista, skriva handlingsplan samt utarbeta en arbetsmiljöpolicy för företaget.

Övriga 16 företag som deltog i den inledande undersökningen var av olika skäl inte intresserade att delta i FöretagSAM.

För att få en uppfattning om förändringar i samtliga företags arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete utfördes hösten 2004 - våren 2005 en uppföljning av den kartläggning som genomfördes år 2001.

Syfte

Syftet med uppföljningsstudien var att undersöka hur småföretagen utvecklat sin arbetsmiljö och sitt arbetsmiljöarbete sedan undersökningen 2001. Ett ytterligare syfte var att jämföra metoderna WEST 1 och WEST 2.

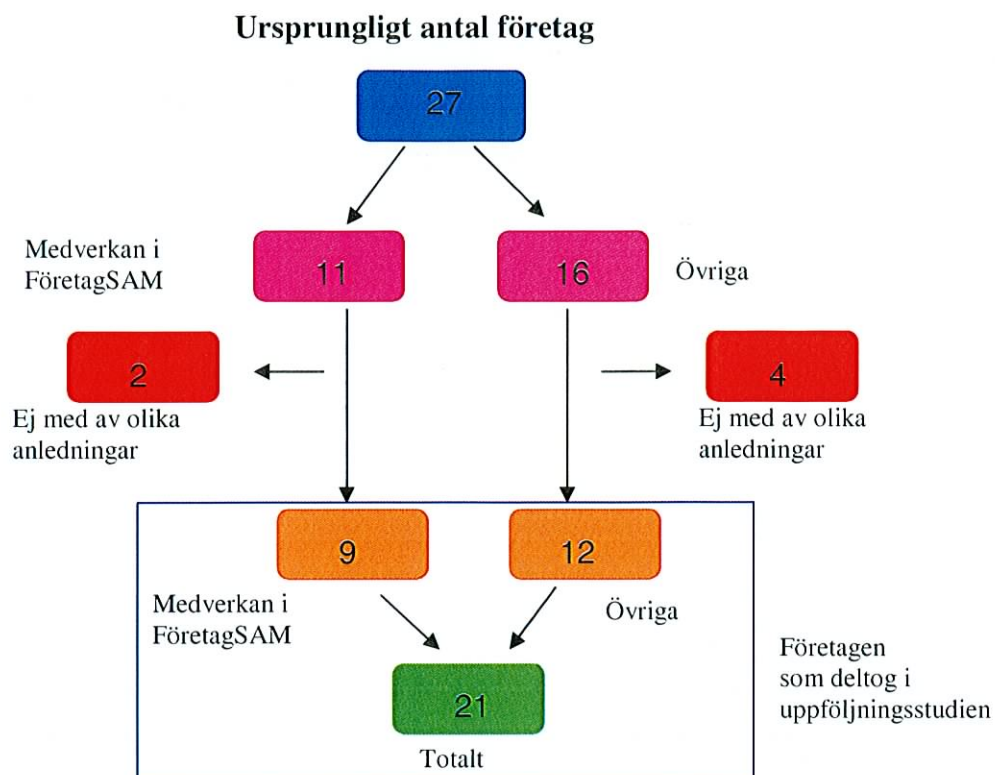
Metod

Material

Av de 27 företagen som ingick i kartläggningen "Arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete vid mindre tillverkningsföretag i Dalarna" deltog 21 företag med 4-49 anställda i denna undersökning. Sex företag deltog alltså inte i uppföljningen (två företag hade ingen produktion, två gick inte att få kontakt med och två företag avböjde via telefonkontakt). Se figur 1.

De företag som deltog var fyra verkstadsföretag, två verktygstillverkande företag, två hydraulikföretag, ett företag som tillverkade portar, ett företag som tillverkade aluminiumprofiler, ett plastföretag, ett väveri, en skinnkonfektion, ett gummiföretag, en textilfiltertillverkare, ett träimpregneringsföretag, två trälistföretag, en karmtillverkare, ett sågverk och ett företag som tillverkade pellets (biobränsle).

Av de 21 företagen hade tio kollektivavtal med Metall, sex med Industrifacket och fem med Skogs- och Träfacket. Nio av dessa företag hade deltagit i projektet FöretagSAM för att införa systematiskt arbetsmiljöarbete i sina företag. De övriga tolv företagen deltog inte i projektet FöretagSAM.

Figur 1 Deltagande företag

Innan undersökningen startade gjordes en pilotstudie av sex slumpvis utvalda företag från de 27 företagen som deltog i projektet "Arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete i små tillverkningsföretag i Dalarna". Dessa företag kontaktades via telefon för en intervju med ett antal frågor om hur deras arbetsmiljöarbete fungerade. De hade alla utvecklat sitt arbetsmiljöarbete vilket föranledde att studien startade.

För att ge möjlighet till jämförelse valdes samma metod som vid undersökningen år 2001. Varje företag besöktes under en halv dag. Besöken inleddes med ett strukturerat samtal om företagets arbetsmiljöarbete med arbetsgivare och i förekommande fall även skyddsombud. Sedan besöktes företagets produktionsavdelning för en bedömning av arbetsmiljön enligt WEST-metoden (Work Environment Screening Tool) utarbetad av Institutet för verkstadsteknisk forskning (IVF) (11, 12).

Arbetsmiljöarbete

Vid de strukturerade samtalen efterfrågades bland annat på vilket sätt företaget följde föreskrifterna om systematiskt arbetsmiljöarbete, om företaget haft besök av

Arbetsmiljöinspektionen eller regionalt skyddsombud efter den tidigare undersökningen år 2001. Se bilaga 1.

WEST-metoderna

WEST 1 och 2 bedömer hela arbetsmiljön. Den baseras på en skattning av hur en viss arbetssituation eller arbetsplats påverkar människans hälsa.

WEST kan användas på olika sätt, beroende på syftet med mätningen. För att göra en helhetsbedömning av arbetsmiljön användes samtliga arbetsmiljöområden i metoden. I de flesta fall är det en skattning/bedömning som ligger till grund för hur arbetsmiljön är, men för buller (Quest 2700), belysning (Hagner S1) samt i viss mån ventilation (Regin rökflaska RFA) har det använts tekniska hjälpmedel.

Både positiva och negativa situationer bedöms och dessa ligger sedan till grund för beräkningar av effekter på hälsa och produktivitet med hjälp av metodens tabeller och diagram.

WEST 1, från år 1997, är uppdelad på nio arbetsmiljöfaktorer (11):

- * Olycksfall
- * Fysisk arbetsbelastning
- * Buller
- * Kemiska hälsorisker
- * Vibrationer
- * Allmän fysisk miljö
- * Arbetsklimat
- * Arbetsuppgifternas innehåll
- * Handlingsfrihet

WEST 1 användes vid kartläggningarna både 2001 och 2004/2005 för att jämföra resultaten.

WEST 2, från 2002, är en vidareutveckling av WEST 1 och är uppdelad på sex arbetsmiljöfaktorer och används i huvudsak i dag (12).

- * Olycksfall
- * Belastningsergonomi
- * Psykiska och sociala faktorer
- * Buller och vibrationer

- * Kemiska hälsorisker
- * Arbetsmiljö allmänt

WEST 2 kan även redovisas med inriktning på de ekonomiska effekterna av brister i arbetsmiljön men i denna studie valdes att redovisat resultaten i poäng.

Strukturerade samtal med de regionala skyddsombuden

För att ta reda på de regionala skyddsombudens uppfattning om respektive företags arbetsmiljöarbete planerades ett strukturerat samtal med dem. Två av fem regionala skyddsombud intervjuades. De båda var kontaktpersoner för fyra företag. Dessa samtal utfördes direkt efter varje företagsbesök då regionalt skyddsombud varit närvarande.

Följande frågor ingick i intervjun:

- ”Hur många gånger har Du besökt företaget sedan vårt gemensamma besök 2001?”
- ”Upplever Du någon förändring i arbetsmiljötänkandet på företaget?”
- ”Beskriv förändringen”
- ”Har skyddsombud och/eller arbetsgivare i företaget deltagit i någon av Dig anordnad arbetsmiljöutbildning?”

Resultat

Strukturerat samtal med arbetsgivare och skyddsombud

I de flesta av de företag som deltagit i projekt FöretagSAM hade arbetsmiljöarbetet förbättrats år 2004 jämfört med år 2001, avseende arbetsmiljöronder, handlingsplaner, personalmöten och utbildning av både chefer och personal. Många hade också skrivit en arbetsmiljöpolicy. Däremot var det fortfarande få företag som fördelat arbetsmiljöuppgifter till personalen.

Se figur 2.

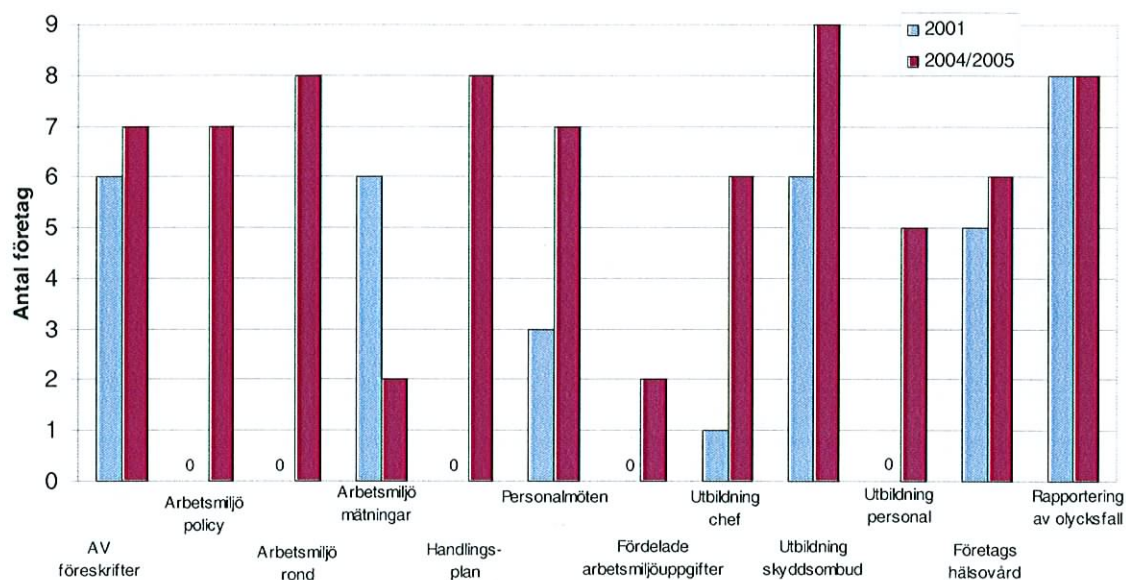
Övriga företag (de som inte deltog i FöretagSAM) hade under samma tidsperiod till viss del också förbättrat sitt arbetsmiljöarbete. Hälften av företagen hade en skriven arbetsmiljöpolicy, de flesta företagen genomförde arbetsmiljöronder och skrev handlingsplaner. Flertalet hade också infört personalmöten. Mer än hälften av cheferna hade utbildat sig i arbetsmiljöfrågor. Däremot var utbildning av personalen eftersatt. Inte heller i denna grupp var arbetsmiljöuppgifterna fördelade till personalen.

Se figur 3.

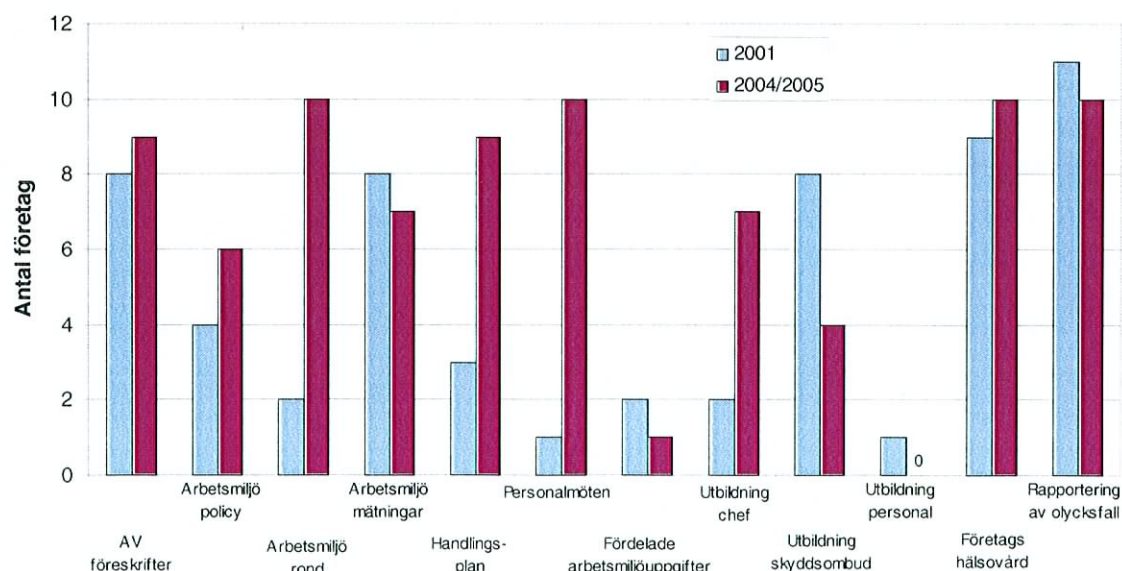
De arbetsmiljömätningar som uppgavs vid kartläggningen 2001 hade utförts under hela 1990-talet medan arbetsmiljömätningarna som uppgavs 2004/5 hade utförts sedan

kartläggningen 2001. Rapportering av olycksfall innebar att olycksfall som genererade läkarbesök eller sjukskrivning rapporterades.

Arbetsmiljöinspektionen hade besökt fem av de nio företag som deltog i FöretagSAM och fem av de tolv företag som inte deltog i FöretagSAM. De regionala skyddsombuden hade besökt nästan alla företag under tidsperioden 2001-2004/2005.

Figur 2 Jämförelse av arbetsmiljöarbete åren 2001 och 2004/2005. Företagen deltog i FöretagSAM. Resultat är redovisat i antal företag (n=9)

Figur 3 Jämförelse av arbetsmiljöarbete åren 2001 och 2004/2005. Företag deltog inte i FöretagSAM. Resultat är redovisat i antal företag (n=12)

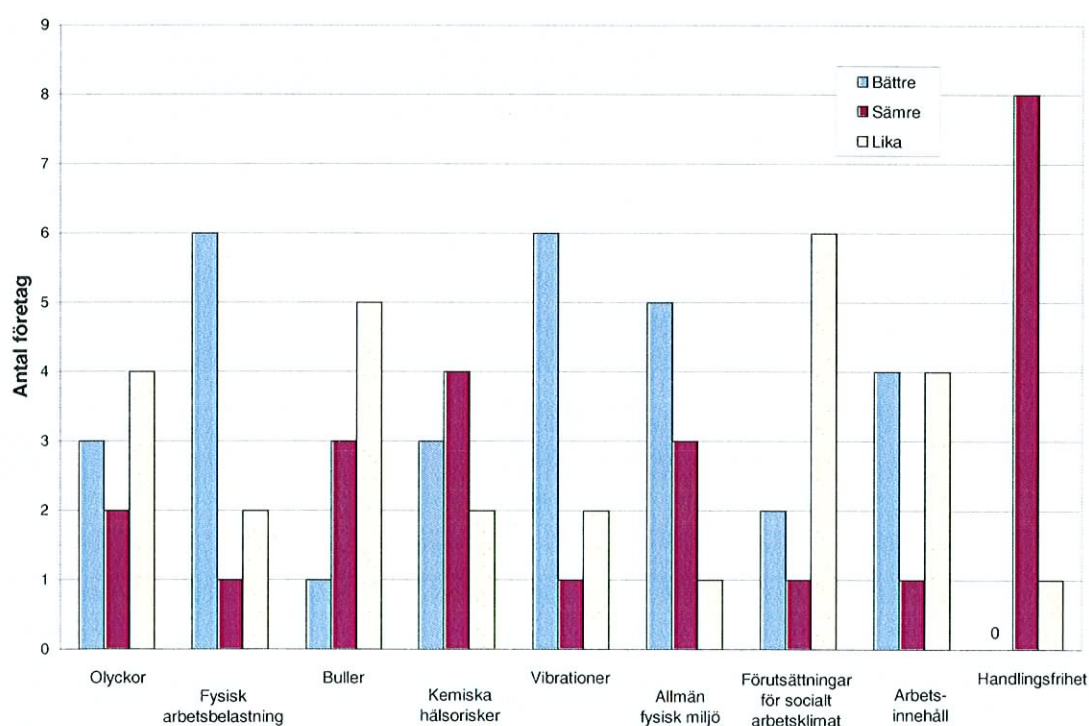
WEST 1

Vid bedömningen om företagens arbetsmiljöarbete givit resultat, så bestämdes att nivån av förbättringen/försämringen måste vara minst 20 % för att ha gett en resultatskillnad (annars redovisas resultatet som lika).

De företag som deltog i FöretagSAM hade förbättrats avseende arbetsmiljöfaktorerna Fysisk arbetsmiljö, Vibrationer och Allmän fysisk miljö. I den fysiska arbetsmiljön hade förbättringar skett genom att lättare vikter hanterades, förändrat arbetssätt och ökad arbetsrotation. Arbetsmiljöfaktorn Vibrationer hade förbättrats genom att färre äldre handhållna maskiner användes.

Däremot hade arbetsmiljöfaktorn Handlingsfrihet försämrats genom minskade möjligheter att planera det egna arbetet, fler reklamationer och minskad möjlighet till flextid.

Se figur 4

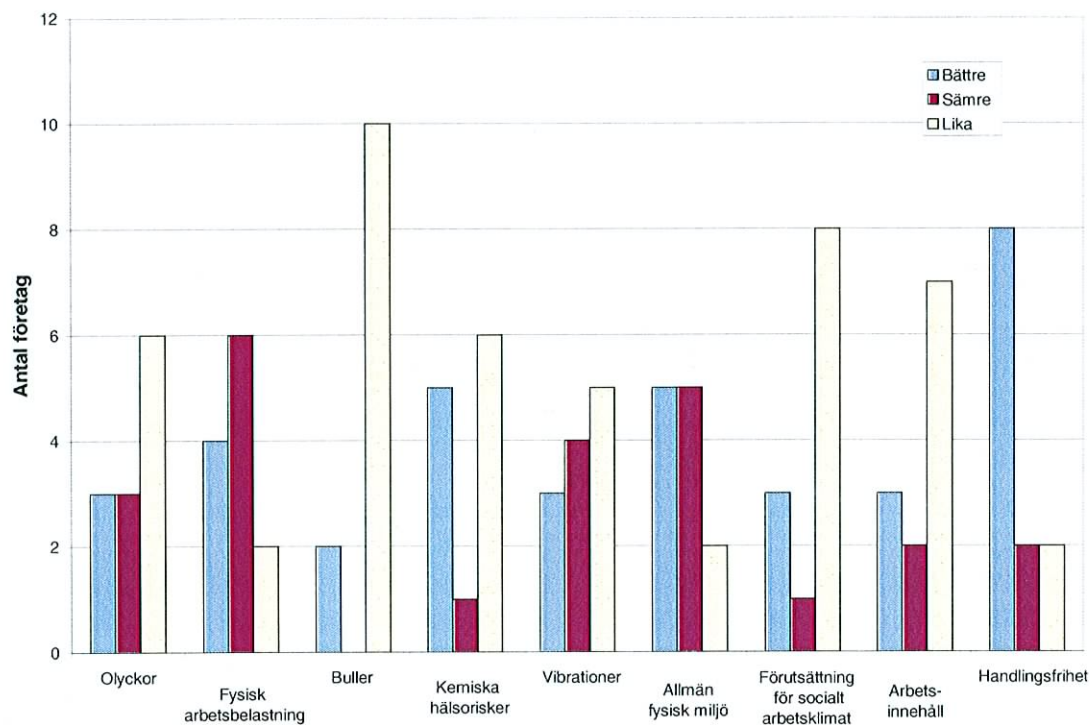

Figur 4 WEST-bedömning enligt WEST 1 av arbetsmiljöfaktorer på företag som deltog i FöretagSAM (n=9).

De företag som *inte* deltog i FöretagSAM hade förbättrats avseende arbetsmiljöfaktorn Handlingsfrihet. Arbetstagarna hade möjlighet att ta egna beslut och möjligheten till flextid hade ökat.

Försämringar hade skett i arbetsmiljöfaktorn Fysisk arbetsbelastning genom att tyngre vikter hanterades samt att frekvensen där dessa vikter hanterades hade ökat.

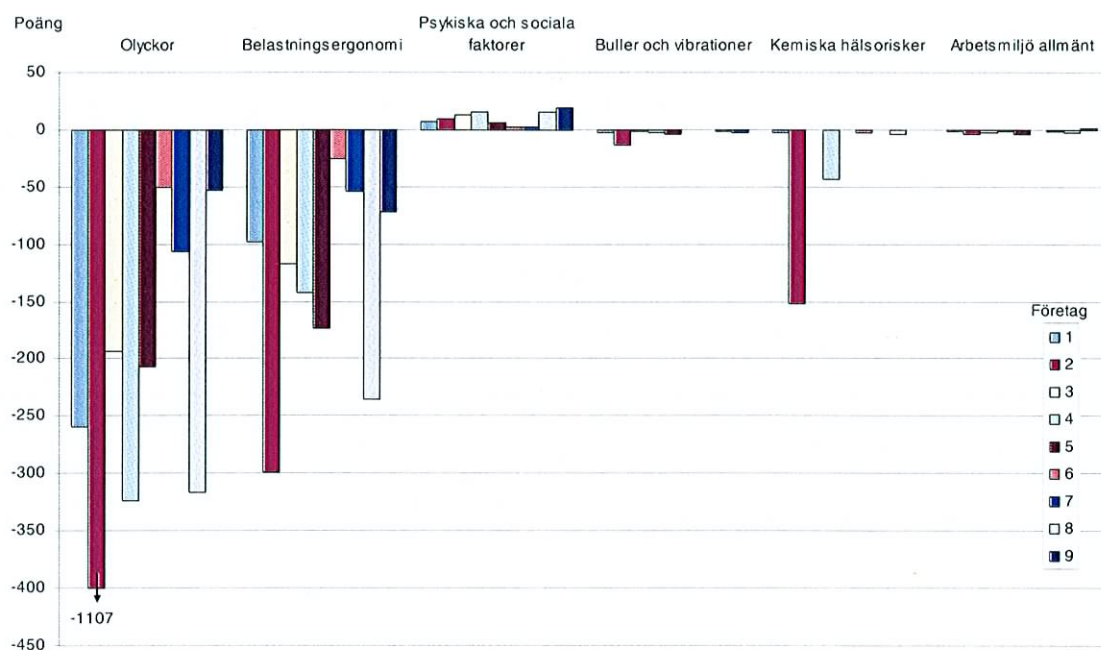
Se figur 5.

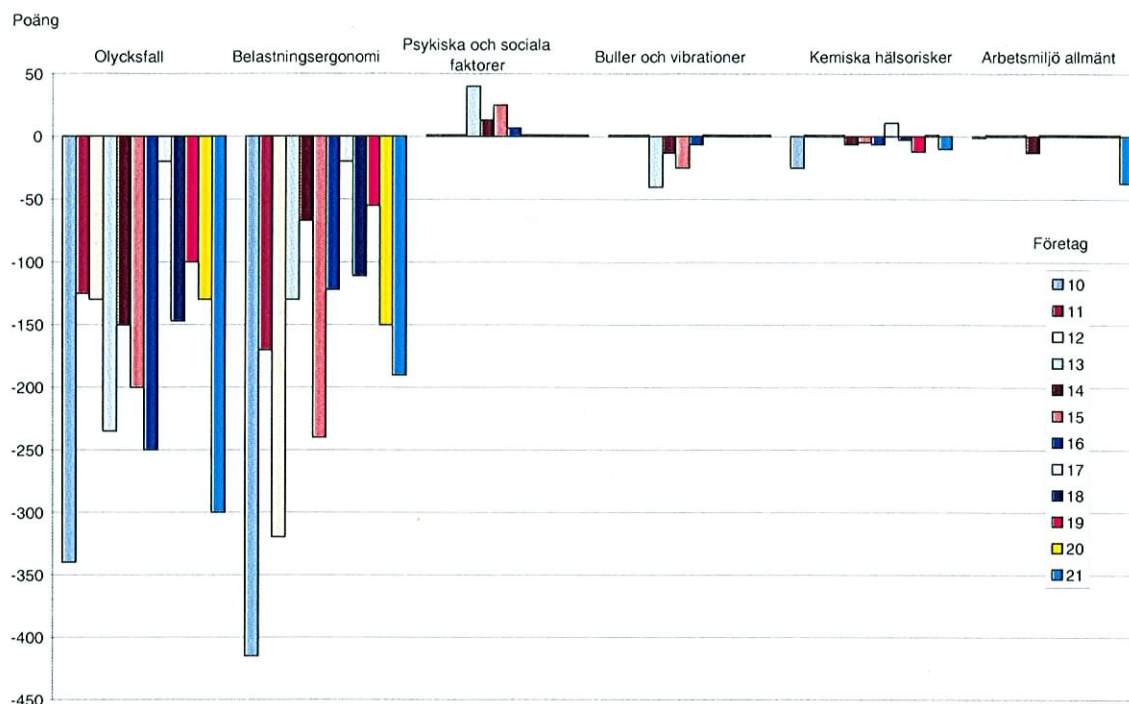
Figur 5 WEST-bedömning enligt WEST 1 av arbetsmiljöfaktorer på företag som inte deltog i FöretagSAM (n=12)

WEST 2

Resultaten från WEST 2 visar att de arbetsmiljöfaktorer som enligt vår bedömning ger de största negativa effekterna är risken för olycksfall och belastningsergonomi. Det avvikande enskilda värdet för kemiska hälsorisker beror på en utförd arbetsmiljömätning som visade på höga halter av mangan på ett företag. Se figur 6.

Figur 6 WEST-bedömning enligt WEST 2 av arbetsmiljöfaktorer på företag som deltog i FöretagSAM (n=9).

Figur 7 WEST-bedömning enligt WEST 2 av arbetsmiljöfaktorer på företag som inte deltog i FöretagSAM (n=12)

Strukturerade samtal med regionala skyddsombud

Vid samtalen med de regionala skyddsombuden framkom att både arbetsgivarnas och personalens och intresse för arbetsmiljöarbetet ökat på de företag som deltagit i FöretagSAM. De lokala skyddsombuden på dessa företag hade också blivit stärkta i sin roll genom den utbildning de fått, oftast tillsammans med arbetsgivaren. På de företag där arbetsgivaren inte visade så stort intresse för arbetsmiljöfrågorna kände ändå de lokala skyddsombuden att de fått en ökad kunskap och blivit stärkta i sin roll.

Diskussion

Småföretag är en mycket heterogen grupp av företag. De företag som deltog i denna studie representerade flera olika branscher inom tillverkningsindustrin och företagsstorleken varierade från 4-49 anställda. Detta innebär att företagen hade olika typer av risker i sin arbetsmiljö. Dessutom hade de olika förutsättningar både gällande kunskaper och möjligheter att arbeta med sin arbetsmiljö. Att produktionen går i första hand kan sägas vara ett gemensamt synsätt för småföretagen. Arbetsmiljöfrågorna prioriteras sällan (6). Trots det så gäller föreskriften om systematiskt arbetsmiljöarbete, AFS 2000:1, alla företag som har anställda (1). Många arbetsgivare kände till Arbetsmiljöverkets krav att införa SAM i

företaget men påpekade svårigheterna att komma igång. De trodde i många fall att det krävdes en stor arbetsinsats för att påbörja SAM (8).

Resultaten i studien visade att både de företag som deltog i FöretagSAM och de som inte deltog i FöretagSAM förbättrat sitt arbetsmiljöarbete. Däremot var förbättringarna i arbetsmiljön större hos de företag som deltog i FöretagSAM.

Förbättringarna i arbetsmiljöarbetet avseende skriven arbetsmiljöpolicy, arbetsmiljöronder, handlingsplaner och personalmöten visade sig i FöretagSAM-gruppen. De företag som deltog i FöretagSAM fick en gedigen och praktiskt hållen arbetsmiljöutbildning för att arbeta med sitt systematiska arbetsmiljöarbete. Detta innebar även en stor förbättring avseende utbildning av såväl chefer som skyddsombud och personal på dessa företag.

Bland de företag som inte deltog i FöretagSAM fanns också förbättringar avseende arbetsmiljöpolicy, arbetsmiljöronder, handlingsplaner och personalmöten. Några chefer hade också deltagit i arbetsmiljöutbildning anordnad av andra aktörer.

Skyddsombuden kände sig i flera fall stärkta i sin roll efter utbildning i arbetsmiljöfrågor. Fördelning och delegering av arbetsmiljöuppgifterna var utfört endast i något enstaka företag i båda grupperna. Detta trots att personalens deltagande i arbetsmiljöarbetet ytterligare förtydligades när föreskriften om SAM reviderades år 2003 (3).

Att det inte var så stor skillnad i arbetsmiljöarbetet i de båda grupperna av företag kan bero på att de företag som inte deltog i FöretagSAM påverkats på andra sätt. Några orsaker kan vara att Arbetsmiljöinspektionen under samma tidpunkt haft en intensifierad SAM-tillsyn med besök på många småföretag, några företag hade bytt chef eller skyddsombud och något företag framhöll att de startat sitt arbetsmiljöarbete som en viktig faktor för att få behålla sin arbetskraft. Ett aktivt arbetsmiljöarbete kan även skapa positiva effekter i andra frågor såsom personalförsörjning och ökad effektivitet i företaget (13). Även de regionala skyddsombuden hade under perioden besökt de flesta av företagen. Projektet kan också från början ha varit en katalysator för företagen att förbättra sitt arbetsmiljöarbete.

Några företag i båda grupperna hade också hjälpt andra företag att komma igång med sitt arbetsmiljöarbete vilket också innebär ett ökat lärande på den egna arbetsplatsen.

De största förbättringarna i arbetsmiljön enligt WEST-metoden visade sig i de företag som deltog i FöretagSAM. Arbetsmiljöfaktorerna Fysisk arbetsbelastning, Vibrationer och Allmän fysisk miljö förbättrades medan arbetsmiljöfaktorn Handlingsfrihet försämrades. För de företag som inte deltog i FöretagSAM förbättrades arbetsmiljöfaktorn Handlingsfrihet medan Fysisk arbetsbelastning försämrades. Orsaken till detta kan vara att de företag som fick en

konkret utbildningsinsats, FöretagSAM, knuten direkt till det egna företaget blev mer handlingskraftiga och kunde därmed få snabbare resultat av sitt arbetsmiljöarbete.

Andra orsaker kan vara förändringar i produktionen och organisationen. De företag som redan infört kvalitetsarbete hade lättare att förstå hur arbetsmiljöarbetet kan läggas upp. Den förhöjda olycksfallsrisken år 2004 på ett av företagen kunde till största delen förklaras av arbetets karaktär i tung industri. De höga nivåer av mangan som påvisades i en mättrapport av företagshälsovården förelåg troligtvis även vid undersökningen 2001 då arbetssituationen var liknande.

Små företag är anslutna till företagshälsovård i mindre omfattning jämfört med de större företagen (14). I denna studie var ovanligt många företag (6 från FöretagSAM och 10 från gruppen övriga företag) anslutna till företagshälsovård. Däremot var det få som använde sin företagshälsovård som diskussionspartner i det systematiska arbetsmiljöarbetet (8). Eftersom de mindre företagen i regel inte har egen kunskap i arbetsmiljöfrågor skulle företagshälsovården mycket väl kunna vara den arbetsmiljöpartner som småföretagen behöver.

Metod

Den metod (WEST) som användes för att studera företagens arbetsmiljö bygger på en skattning av flera olika områden inom var och en av de nio arbetsfaktorerna. För att minska den subjektiva bedömningen har forskargruppen direkt efter varje företagsbesök diskuterat igenom bedömningen av varje företag för att få en samsyn på deras arbetsmiljö.

Vid en jämförelsen mellan WEST 1 och 2, så upplevdes att det krävs större kunskap i arbetsmiljöfrågor och kännedom om företaget där undersökningen utförs, vid användande av WEST 2.

Frågorna är mer ingående, vilket innebär att mer tid går åt för intervju/samtal med personalen.

Frågorna som tar upp den psykosociala arbetsmiljön kan vara känsliga att svara på för utomstående bedömare. Kunskapskraven om kemiska hälsorisker har ökat i WEST 2 jämfört med WEST 1.

Slutsats

Arbetsmiljöarbetet förbättrades i båda företagsgrupperna på liknande sätt. I de företag som deltog i FöretagSAM hade skyddsombud och personalen högre utbildningsnivå år 2004/2005. Däremot hade endast få företag i båda grupperna fördelat arbetsmiljöuppgifterna till

personalen. Den största förändringen fanns i arbetsmiljön där de företag som deltog i FöretagSAM hade förbättrat sin arbetsmiljö inom fler av de bedömda arbetsmiljöfaktorerna. Detta kan vara en effekt av att FöretagSAM riktade sina insatser direkt mot varje företag.

Referenser

1. Arbetsmiljöverket. Arbetsmiljöverkets författningssamling AFS 2001:1 Systematiskt arbetsmiljöarbete. Stockholm: 2001
2. Antonsson, A-B. Internkontroll i små företag. Verklighet och visioner. IVL-rapport B 1291, Stockholm: 1998
3. Arbetsmiljöverket. Arbetsmiljöverkets författningssamling AFS 2003:4 Systematiskt arbetsmiljöarbete. Stockholm: 2003
4. Blomqvist A, Johnsson H. Undersökning om Systematiskt arbetsmiljöarbete. Rapport 2003:2. Arbetsmiljöverket, Stockholm: 2003
5. Andersson E och Björk H. Medlemskontakt i småföretag. SIF, Stockholm: 2003
6. Bornberger-Dankvardt S, Ohlson C-G, Westerholm P. Arbetsmiljö- och hälsoarbete i småföretag. Arbetsliv i omvandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2003
7. Walters, D. Health and safety in small enterprises: European strategies for managing improvement. P.I.E Peter Lang, Brussels: 2001
8. Gunnarsson K, Andersson I-M, Rosén G. Arbetsmiljö och arbetsmiljöarbete i mindre tillverkningsföretag i Dalarna. Arbete och Hälsa 2004:11. Stockholm: Arbetslivsinstitutet; 2004
9. En regional kunskapsmiljö för Attraktivt arbete. Mål 2-dokument. Borlänge
10. Andersson I, Rosén G, Klusell L.. FöretagSAM. En jämförelse av två modeller för implementering av systematiskt arbetsmiljöarbete på mindre tillverkningsföretag. Arbete och Hälsa 2006:5. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2006
11. Bengtsson, G . WEST. En metod att mäta arbetsmiljö. IVF-skrift 97836, Mölndal 1997
12. Karling M, Brohammer G. Work Environment Screening Tool – en metod som bedömer hela arbetsmiljön. IVF-skrift 02801, Mölndal 2002
13. Andersson I-M, Rosén G. Arbetsmiljöarbete som utvecklingsmotor. Arbetslivsrapport Nr 2005:6, Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2005
14. Antonsson A-B, Schmidt L. Småföretag och företagshälsovård- ska berget komma till Mohammed eller Muhammed till berget? IVL-rapport B1542, Stockholm 2003